REVISTA SARMIS 2007, nr. 12

Al. PAPADOPOL-CALIMAH, *Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia. Autorii armeni*

Mar-Apas-Catina, Bardessan, Agathangel, Faust Bizantinul, Moisi de Khoren, Anonymul Armean din sec. V

Literatura şi istoria Armeniei nu sunt străine de Dacia noastră. Mulţumită neobositelor osteneli ce bărbaţii distinşi ca J. Villote, De la Croze, Villefroy, Schröder, fraţii Whiston, Academia armeană a Sf. Lazăr fondată la Venţia în 1815, Jean Saint-Martin şi Victor Langlois, au depus pentru ele, noi putem studia astăzi cu succes scrierile *pogorâtorilor lui Aram*, popor cu care, din vechimea cea mai depărtată, Dacia nu o dată s-a găsit în contact, şi care mai târziu a aflat în România, de mai bine de opt secole, refugiu şi ospitalitate.[1]

Se scrie că suveranii Armeniei au pus de au tradus în limba lor toate producţiile cel mai slăvite ale antichităţii. Sute de autori ne sunt abia cunoscuţi numai prin traducerile armene. *Chosroes Nuschirvan*, mai cu deosebire, aduse de la Constantinopol, cu mari sacrificii, bizantini eruditi şi traduse în armeană şi în limba siriacă şi arabă istoricii şi autorii cei mai renumiţi. De aicea, mai ales, începe era traducerile armene. Berosiu, Dio Cassius, Nemesius, Aristotel, Cefallion, Palefate, Maneton, Iulius Africanul, Hippocrate, Galian, Platon şi mulţi alţi autori au existat traduşi în întreg. Lista scriitorilor profani vechi, care au fost traduşi în armeană, este considerabilă. Un erudit armean, arhiereul Sukias de Somal, a făcut din ea obiectul unei scrieri speciale foarte interesante. [2] Dar neîndurarea timpurilor a distrus cea mai mare parte din autorii vechi armeni, ce erau meniţi a păstra scrierile cele mai serioase ale vechimii, în care Dacia noastră nu era străină, după cum fragmentele rămase ne dovedesc. Invaziile şi războaiele nesfârşite au făcut să piară în tot sau în parte sute de autori armeni de o mare importanţă; apoi religia, sau mai bine zis fanatismul, a exterminat scrierile câte mai scăpaseră. Sfântul Grigorie *Iluminătorul Armeniei* (an. 276 d.Hr.), a ars toate cărţile din toată Armenia câte scăpaseră de incendiile năvălitorilor şi ale războaielor civile [3]. La 1872 î.Hr., Ninus – se zice – arde toate analele Armeniei, anterioare domnirii sale. La 302 d.Hr., episcopii Armeniei ard cu aceeaşi furie toate cărţile profane. La 382, apostatul Merujan cu ajutorul regelui Persiei, şi la 439 regele Persiei Yesdeguerd II, ard toate bibliotecile vechi. La 1064, Alp-Arslan, al doilea sultan din dinastia Seldjukidilor, arde vechiul oraş Ani din provincia Ararat cu toate bisericile sale, unde se conservau sute de mii de manuscrise foarte vechi. La 1144 arhivele de la Edessa se prefac în cenuşă de Omad-Eddin-Zenghi, domn de Messul. La 1292 Kalil-Aschraf, sultan al Egiptului, arde toate bogăţiile literare, pe care patriarhii Armeniei le adunaseră în cetatea Romala la 1147, o dată cu strămutarea reşedinţei lor. La 1402, Tamerlan ridică şi pradă toate manuscrisele vechi ce se mai găseau în Armenia. [4]

Mar-Apas-Catina a trăit pe la 149 î.Hr. Valarsane, regele Armeniei, cunoscut şi sub numele de Mitridate I, trimise pe acest bărbat, adânc în literele latine şi caldeene, cu scrisori de recoman-dare către fratele său Arsace cel mare, regele perşilor, spre a i se deschide toate bibliotecile şi arhivele în scop de a studia şi scrie istoria veche. Mar-Apas-Catina, cercetându-le pe toate, găsi între altele un manuscris vechi sub titlul: *Această carte s-a tradus din limba caldaică în limba elenă din ordinul lui Alexandru Macedon şi conține istoria vechilor strămoşi.*

După acest manuscris şi după altele, Mar-Apas-Catina a compus istoria Armeniei şi a neamurilor cu care ea a stat în relațiune, şi a dus-o regelui Valarsane. Din micile fragmente ale acestei odinioară imense scrieri ce ni se păstrează de Moisi de Khoren, se vede că ea trata, între alte neamuri, despre parți, galați, despre Pont, despre *bulgarii de Vunt*, probabil *Ventii* sau *Antii* care locuiau *malurile Mării Negre de la Nistru până la Dunăre*, [5] despre *cimerieni* (Kimernos) şi țara lor [6], despre macedoneni şi expedițiile lui Alexandru cel Mare [7]. Mar-Apas-Catina citează mulți autori cu totul pierduți, de ex. pe *Cefalion, Abydene* şi alții.

Bardessane, născut în Siria, istoric şi matematic, a trăit pe la 150 d.Hr. El a scris o *Istorie a Armeniei* şi o carte *despre legile mai multor neamuri*. Fragmentele existente dovedesc că Bardessane se ocupa de Germania, *Sciția*, Amasonele, *Sarmația, Pont, Alani*, Albani [8], Zazi, Dauni, Zichi [9].

Agathangel, istoric şi filolog armean, a trăit în sec. IV d.Hr. şi a fost secretar al regelui Tiridate II. El a scris *Istoria Armeniei*. Originalul a dispărut cu totul. Ni se păstrează o prescurtare, şi aceasta foarte necompletă [10]. Istoria lui Agathangel s-a bucurat de o mare reputație şi a fost considerată de armeni ca monumentul cel mai vechi al analelor lor naționale. Agathangel trata în cartea sa despre masageți, despre alani, despre albani, despre goți şi primejdia ce a avut de la regele lor *Herța* împăratul Dioclețian, primejdie şi spaimă pe care numai viteazul rege al Armeniei Tiridate I a scăpat, şi multe alte împrejurări interesante pentru noi [11].

Faust Bizantinul, istoric şi cronograf din familia *Saharouni*, domnitor odinioară în Armenia, trăi pe la anii 300 d.Hr. şi fu supranumit *Bizantin* pentru că a învățat la Constantinopol. Faust a scris o *Bibliotecă istorică*, care cuprindea Armenia şi mai multe neamuri, de la 344 până la 392. El a scris în limba elenă, dar originalul este pierdut; traducerea armeană datează din 450, dar e mult prescurtată de copişti şi are multe lacune [12].

Moisi de Khoren, ilustru istoric şi geograf armean, a trăit şi a scris pe la 400 d.Hr. El a călătorit şi a cercetat toate arhivele şi bibliotecile Orientului, ale Siriei, Egiptului, Greciei şi Romei. El a scris între altele *Istoria Armeniei* şi o *Geografie universală*, în care citează o mulţime de autori antici pierduţi, geografi şi istorici, ale căror nici nume nu le-am fi cunoscut fără dânsul.

Istoria Armeniei a lui Moisi de Khoren nu ne-a parvenit în întregul ei. Avem numai trei cărţi din ea. Intreaga carte IV ne lipseşte, afară de puţine fragmente. Aceasta cuprindea epoca de la căderea dinastiei Arsacizilor până în zilele împăratului Zenon (427 d.Hr.). Moisi a scris despre *alani, Sciţia, Dunărea* pe care o numeşte *Tanup*, despre *masageţi* (Maskhouth) şi despre *geţi*.

Geografia sa ne-a parvenit necompletă, alterată mult, ciuntită de timp şi de copişti [13].

Anonimul autor armean din secolul V a scris genealogia Sf. Grigorie Luminătorul Armeniei şi viaţa Sf. Nerses. Aceste scrieri ni s-au păstrat, însă pline de lacune. Totuşi din ele vedem că autorul s-a ocupat de popoarele scitice şi sarmatice, de alani, masageţi, uzi, care făcând o alianţă formidabilă în zilele lui Nerses, încălcaseră Armenia (an. 374 d.Hr.), dar au fost până la sfârşit învinşi şi izgoniţi din hotarele ei [14].

Să observăm în treacăt cu ocaziunea acestei populaţii neastâmpărate, gata a se bate şi a merge oriunde după vitejii şi pradă, că pe la 900 d.Hr. aflăm încă pe *uzi* în Basarabia, Moldova şi Valahia [15]. Ei au fost acelaşi neam cu *comanii* [16], în care nu ştiu dacă n-ar trebui să vedem pe strămoşii *mocanilor* noştri. La 869 *pecenegii* şi *uzii* izgonesc pe încălcătorii unguri din Moldova [17]. *Uzii, pecenegii, comanii* şi *iaşii* bat şi distrug imperiul vecin al chazarilor pe la 1022, în conlucrare cu ruşii care îl bat dinspre partea lor [18]. Bizantinul Glycas ne zice că uzii sunt una cu pacinakiţii, iar Ana Comnena că *pacinakiţii şi comanii au aceeaşi limbă* [19]. Porphyrogeneta aşează pe pacinakiţi în Dacia, unde şederea lor începea de la malurile noastre dincoace de Dunăre în faţă cu Silistra: απο κάτωθεν των μερων Δανουύβεως ποταμου της Δίστρας αντίπερα η Πατζινακία περέρχεται και κατακρατει [20]. [„În părţile de jos ale fluviului Dunărea, în faţa cetăţii Distra, se întinde ţara pecenegilor, iar (locuinţele lor) se găsesc...” *FHD*, p. 69.] La 1065, uzii trec Dunărea, bat Bulgaria, Macedonia şi Thracia, sub Constantin Duca; ei se fac apoi prieteni cu împăratul, şi sub Roman Diogen şi Alexis Comnen îi găsim bătându-se ca aliaţi ai bizantinilor [21]. Porphyrogeneta ne zice încă, că ţara albanilor şi a uzilor merge spre Nistru [22].

Mai adaug despre masageţi că Ovidiu îi găseşte la Dunărea noastră, în Dacia:

Praefuit his, Graecine, locis modo Falccus; et illo

Ripa ferax Istri sub duce, tuta fuit.

Hic tenuit *Massas-getes* in pace fideli,

Hic arcu fisos terruit ense Getas; [23]

[„Mai ieri în aste locuri era mai mare Flaccus:

Sub dânsul n-aveai teamă la Istrul cel barbar,

Căci el sub ascultare ținu aice lumea

Şi-nspăimântă pe geții ce se încred în arc."

Ovidiu, *Opere*, Editura Gunivas, 2001, p. 1014.]

iar Dionysios Periegeta (an. 30 d.Hr.) pune în vecinătate pe *vitejii alani*: Δακων τε ασπετος αια, και αλκηεντες Αλανοι

adică:

A dacilor nemăsurat pământ şi vitejii alani. [24]

[1] Prince N. Soutzo, *Statistique de Moldavie;* - Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, şi Hasdeu, *Din Moldova*, 1863, No. 2, pag. 21.
[2] Sukias de Somal, *Quadro delle opere di vari autori, anticamente tradotti in armeno,* Veneția, 1825, în 8. – Victor Langlois, *Discours préliminaire à la collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, tom. 1, pag. I-XXXI, tom. II, pag. I-XVI. Paris 1867-1869.
[3] Mois. de Khoren, *Histoire d'Arménie*, livre III, chap. 36, 54.
[4] Vezi Léon Vaïsse, in *Encyclopédie moderne*, tom. IV, pag. 299-311, edit. Paris 1854.
[5] Victor Langlois, op. laudat. tom. I, pag. 45-46. – conf. Iornand. *De rebus Geticis*, cap. V, şi Teophan. Byzant. *Chronogr.* pag. 296.
[6] Id. pag. 39 Langlois.
[7] Id. pag. 42.

[8] Victor Langlois I. pag. 57-95.
[9] Ev Vict. Langl. pag. 88). Rămâne ca critica să(τοις Δαύνισιν η παρα Ζιχοις lămurească aceste nume.
[10] Vict. Langlois, I, pag. 101.
[11] Ibid. I, pag. 109-203.
[12] Ibid. I, pag. 203-310.
[13] Ibid. I. pag. 385-398, şi tom. II, pag. 47-175.
[14] Ibid.II, pag. 19-44.
[15] Carasmin, *Istoria Gosudarstva Rosiiskago*, tom. I. pag. 88.
[16] Pray, *Dissertat.VI*, pag. 111. Numele de *Comani* se păstrează în *optsprezece* localităţi din România. Frunzescu, *Diction.statist.* pag. 127-129.
[17] *Peceneaga* este din vechime o localitate la Teleorman pe Dunăre. Frunzescu, *loc. cit.* pag. 346.
[18] Carasmin, *op. laud.* tom. II, pag. 11.
[19] *Memor. populorum* III, 908. – *Alexiados* libr. VIII.
[20] *De administr. Imper.* cap. XLII, pag. 177, edit. Bonn.
[21] *Memor. populor.* III, pag. 938-947. În Moldova numele *uzilor, Uzia*, se mai conservă, poate, în *Uz*, pârâu în judeţul Bacău; în Valahia, în *Uzeniţa*, pârâu în judeţul Mehedinţi.
[22] *De admin. imp.* Pag. 166, 177.
[23] Ovid. *Pontic*. IV, 9, 69.
[24] Dionys. Perieget. vers. 305. 308. apud. Cantemir, *Chronic*. tom. I, pag. 9.

2007, nr. 13

Aurora PEŢAN [review]: S. Olteanu*, Dromichaetes*

Un articol recent al lui S. Olteanu, publicat pe internet sub formă de „ciornă”[1], ne anunţă că numele regelui get Dromichaetes nu este autohton, aşa cum au considerat până acum toţi cei care s-au ocupat de el, ci este pur grecesc. Autorul articolului găseşte că este „inexplicabil” de ce marele tracolog Detschew l-a inserat în repertoriul său de nume trace şi se întreabă, intrigat şi indignat, în legătură cu soluţia dată de W. Tomashek: „Cum vine asta, 'e trac, dar adaptat cu componente greceşti' ?(!)”. Concluzia sa, fără nici un dubiu, care spulberă tot ce s-a scris până acum pe seama acestui antroponim: „în realitate, *Dromichaites* este un compus integral grec”.

Izvoarele nu ne-au oferit până acum nici un nume grecesc de personaj get, semn că nu se împrumutau uşor numele străine şi că numele autohtone, moştenite, aveau o mare importanţă pentru purtătorii lor şi erau legate strâns de conştiinţa etnică. Şi cum nici un grec nu a purtat vreodată acest nume "pur grecesc", Olteanu presupune că este vorba de "traducerea" unui nume compus trac sau get în greacă. Soluţia propusă de S. Olteanu nu se susţine ştiinţific din mai multe motive.

În primul rând, compunerea cu elementele *dromi*- (de la verbul *drao* 'alerg, curg') şi -*chaites* '(cel) cu plete', chiar dacă este confirmată de Eustathius, nu este în spiritul limbii greceşti. Nu există un verb *drao* „alerg, curg”, aşa cum afirmă Olteanu. Există o rădăcină *dram*- „a alerga” utilizată la formarea unor timpuri (viitor, aorist, perfect: *dramoumai, edramon, dedrameka*) ale verbului *trecho* „a alerga”. Dacă ar fi vorba într-adevăr de un compus grecesc, verbul utilizat ar fi trebuit să fie *trecho* sau, în cel

mai rău caz, rădăcina de aorist ori viitor, *dram-*, deci am fi avut *dramochaites*. Vocala de legătură în astfel de compuse este *o*, nu *i*. Din aceeaşi familie face parte şi substantivul *dromos*, „cursă, alergare”, deci am fi putut avea eventual *Dromochaites*, ca *Dromokleides*, dar sensul acestui cuvânt nu este compatibil cu celălalt element, *chaites* (ar însemna „alergarea coamei”).

Din punct de vedere semantic, *trecho* „a alerga”, nu se justifică decât metaforic, căci există verbul *rheo* „a curge”. Cât despre *chaites*, acest cuvânt desemnează în primul rând coama animalelor şi frunzişul plantelor. Pentru părul de pe cap se foloseşte *come* sau, uneori, *thrix*. Diferența semnatică se vede foarte bine în compuşi, căci Poseidon este întotdeauna *kuanochaites* „cu coamă albastră”, niciodată **kuanokomes*, în schimb Apollo este *chrusokomes* „cu păr de aur”, la fel şi Paris, şi niciodată **chrusochaites*; tot Apollo este numit *akersekomes* „cu părul lung, netuns”, dar niciodată **akersechaites*; *pursokomes* „cu păr roşu ca focul” nu are ca sinonim un compus cu *chaites*; *euchaites* se spune despre un cal cu coamă frumoasă, în schimb *eukomes* „cu păr frumos” este epitet al Elenei sau al zeiței Thetis; există *xantokomes* „cu păr blond”, dar nu şi **xantochaites*; în schimb există *lasiochaites* „cu coamă lățoasă”, *aiolochaites* „cu coamă sură”. De aici rezultă limpede că pentru epitete apreciative care implică părul oamenilor sau al zeilor se foloseşte *come*, iar *chaites*, dacă este folosit cu referire la oameni sau zei, este depreciativ (ca în cazul lui Poseidon, reprezentat întotdeauna cu părul şi barba încâlcite, pline de alge).

Dacă admitem soluția lui Olteanu, trebuie să admitem şi că "traducerea" a fost făcută de cineva care ştia foarte prost greceşte.

Includerea acestui nume, de către Eustathius, în şirul compuşilor cu *chaites*, nu-i garantează în nici un fel „grecitatea”. Eustathius a trăit în secolul al XII-lea după Hristos, la o vreme mult prea depărtată de cea a grecilor care au scris despre Dromichaetes. Nici un comentator sau gramatic dintr-o epocă mai apropiată de cea a regelui get nu consideră că numele lui este grecesc, deşi povestea sa fusese pomenită de către zece autori. Ba mai mult, Eusthatius nici nu interpretează acest nume, nu îl traduce (deşi din textul lui Olteanu rezultă contrariul), deci Eusthatius nu face decât să remarce elementul *chaites* în numele *Dromichaites*, fără să spună nimic despre prima parte a numelui.

Traducerea unui nume getic în greacă ar fi fost lipsită de sens. Împrumutul unui nume grecesc ar fi fost mai de crezut, dar acest nume nu a fost purtat niciodată de greci. Nu se cunosc alte cazuri de nume barbare „traduse”. În schimb este foarte frecventă grecizarea numelor străine de către autori greci, prin etimologizare. Numele barbare sunt modificate astfel încât să sune cât mai greceşte, fără a li se cunoaşte sensul, în cazul în care sunt analizabile. Această formă de etimologie populară se întâlneşte frecvent în toate limbile. numele aramaic al fariseului Naqdimon, derivat de la *naqia* "nevinovat" şi *dam* "sânge", a devenit în greacă Nicodemos, prin asemănare cu *nike* şi *demos*; numele regelui peon Audoleon a fost

transformat în Autoleon; avesticul Zarathustra „cel ce conduce cămile” a devenit în greacă Zoroaster, prin asemănare cu *zoros* „pur, nediluat” şi *aster* „stea”. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu numele de locuri străine. Marea Neagră era numită de sciți *Axšaina* "întunecată", iar numele a ajuns la greci, prin etimologie populară, *Axeinos* "neospitalieră" (nume schimbat ulterior prin antonimul *Euxeinos* "ospitalier"); când romanii au cucerit localitatea grecească din sudul Italiei *Maloeis* "cea rodnică", i-au spus în latineşte *Maleventum* (nume schimbat apoi în *Beneventum*); autohtonul *Lederata*, de pe Dunăre, a fost interpretat de romani ca *Literata*. Exemplele sunt extrem de numeroase, din toate epocile şi în toate limbile[2]. La acest lucru se referea Tomashek atunci când a afirmat că *Dromichaites* este un cuvânt trac, dar adaptat cu componente greceşti. Este un nume tracic sau getic, a cărui terminație autorii greci au grecizat-o, transfomând-o în *chaites*. Terminațiile străine sunt întotdeauna grecizate, să ne gândim doar la nume vechi perse precum *Vaxšuvadarva* devenit *Oxuartes* ori *Darayavahush* devenit *Dareios*.

Ca un ultim (dar capital) argument, care nu va fi, evident, acceptat de Olteanu, invocăm formele sub care apare numele regelui get în plăcile de plumb de la Sinaia: ΔΡΟΜΙΟΧΤΟ 111/10-11; ΔΡΟΜΙΧΘΤΟ 42/3; ΔΡΟΥΟΜΙΚΤΟ 23/1; ΔΡΟΜΥΩΧΤΟ 91[3]. Dacă plăcile sunt falsuri, aşa cum susține S. Olteanu, de ce falsificatorul nu a folosit forma grecească? Este interesant de remarcat, în aceeaşi ordine de idei, că Pomponius Trogus, autor latin de origine celtică, nu foloseşte forma *Dromichaites*, grecizată, ci variante mult stâlcite, ori poate din contră, mai apropiate de forma originală getică, preluate din alte surse: *Dromiche, Romiche, Andromache* etc., vezi Olteanu *art.cit.*

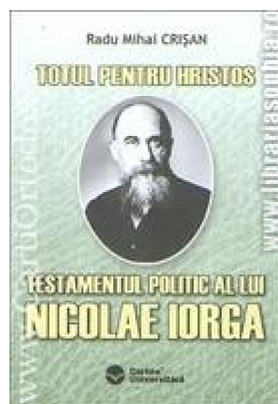
În concluzie, „în realitate” (ca să-l cităm pe acelaşi Olteanu), cei doi mari tracologi, Tomaschek şi Detschew, ca şi cei ce au venit după ei, au apreciat corect originea numelui *Dromichaites:* acesta nu este un compus integral grec, nici măcar unul parțial, nu este traducerea grecească a unui nume getic, ci un **nume autohton**, a cărui parte finală a fost grecizată prin apropiere de grecul *chaites* "coamă" de către autorii greci care au scris despre regele get.

---

[1] http://soltdm.com/langtdm/thes/d/Dromichaites.htm la 27.09.07.

[2]Şi în tradiția noastră populară avem astfel de exemple: generalul Berthelot era numit „Generalul Burtălău”. Marele arheolog român Dinu Adameşteanu, stabilit în Italia, era numit de italieni „Don Bastiano”.

[3] Dan Romalo, *Cronică getă apocrifă pe plăci de plumb?*, Alcor, 2005, p. 197.

Radu Mihai CRIŞAN
TOTUL PENTRU HRISTOS
TESTAMENTUL POLITIC AL LUI
NICOLAE IORGA